

ORTAÇAĞ BİZANS GÜNLÜK YAŞAMI ve ÜRETİM FAALİYETLERİ AÇISINDAN KUŞADASI KADIKALESİ BULUNTULARININ ÖN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep ÇAKMAKÇI^{(1)*} - Filiz İNANAN^{(1)**}

ÖZET

Kadikalesi, Aydın ili, Kuşadası ilçesi, Davutlar yerleşimi sınırları içinde, sahil şeridinin yaklaşık 100 m gerisinde, arkeolojik verileri M.Ö. 2. bine kadar uzanan bir höyük üzerinde yer alır. 13. yüzyıl başlarında inşa edildiği düşünülen kalenin, güney ve batı sur duvarları ile kale kapısı gerisinde 2001 yılından beri devam eden arkeolojik kazılar, son yıllarda, kapı gerisindeki, kale ile çağdaş bir kilise kalıntısını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma kapsamında, dokuzuncu kazı sezonunu geride bırakan Kadikalesi kazılarında Bizans günlük yaşamını belgeleyen, çok sayıda sırlı-sırsız günlük kullanım seramiği, cam şişe ve bardaklar, aydınlatma amaçlı cam kandil ve pencere camları, sarraf terazileri, bilezikler ve ağırşaklar ele alınmaktadır. Kadikalesi-Anaia buluntuları içinde çok sayıda farklı günlük kullanım eşyası bulunmaktadır. Makalede, kazı buluntuları içindeki kalıplar ve üretim malzemelerinden yola çıkılarak daha çok bu merkezdeki üretime ilişkin ipuçları veren günlük kullanım eşyalarının tanıtımı amaçlanmıştır. Diğer taraftan, üretimi henüz kanıtlanmamış olmakla birlikte, Ortaçağ Bizans günlük yaşamında önemli paya sahip ve burada söz etmeden geçemeyeceğimiz bazı buluntular da bu çalışma kapsamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler Kuşadası, Kadikalesi, Anaia, Bizans'ta Günlük Yaşam, Zeuksippus Seramikleri, Bizans Camı, Kalıp.

ABSTRACT

Kadikalesi presents so many archeological data which can be datable from 2000 B.C. to middleages, is located on the shore of Davudlar suburb in Kusadası, Aydın. It is considered that the castle was built in the 13th century on a mound. A church has been unearthed during the excavations. It is probably contemporary with the castle walls and it is established behind the main entrance of the castle. Besides, the area

---

* Yrd. Doç Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Aytepe Mevkii, 06100 AYDIN, zeyneporals@yahoo.com

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatı Programı, Doktora öğrencisi, filizinanana@hotmail.com

between the south and north walls have been excavated, too. After nine seasons of the excavations of Kadikalesi, so many objects like numerous unglazed and glazed byzantine pottery, glass unguaneteriums and cups, candles, windowpanes, bracelets, scales which was made of bone, spindle whorls and metal findings have been found so important for daily usage. Furthermore, there are some stone moulds for jewellery and some kiln equipments among these findings which point out pottery and jewellery production in Anaia.

This study aims to provide information about the production activities in Anaia/Kadikalesi and introduce some important objects of byzantine daily life.

Keywords: Kusadası, Kadikalesi, Anaia, Byzantine Daily life, Zeuxippus Ware, Byzantine Glass, Mould.

Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısı, 2001 yılında, Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'ün bilimsel danışmanlığında Aydın Müzesi'nin bir kurtarma kazısı olarak başlamış, ilerleyen yıllarda yine Prof. Dr. Zeynep Mercangöz başkanlığında sistematik kazılarla sürdürülmüştür¹.

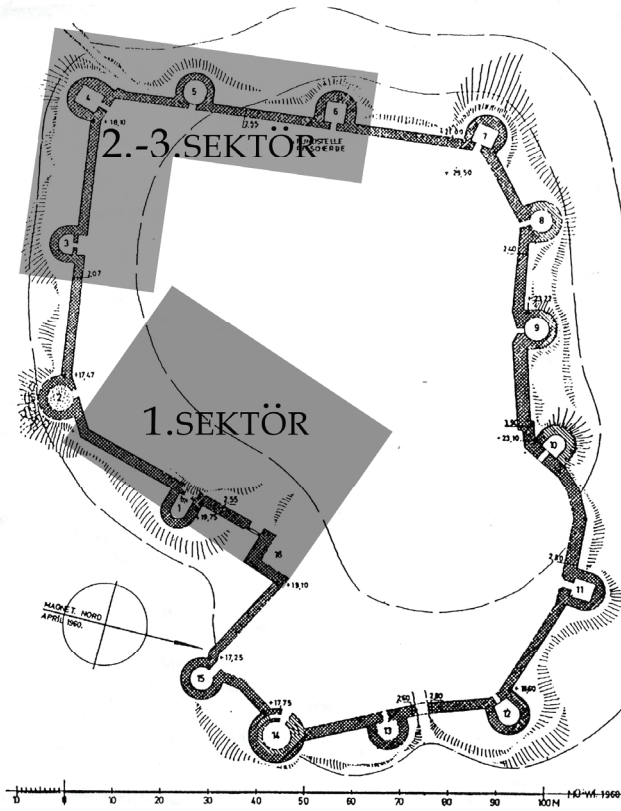
9. sezonunu geride bırakan kazı çalışmaları, kalenin stratejik konumunun çağlar boyunca önemini yitirmediğini doğrularcasına Prehistorik dönemden itibaren sunduğu zengin ve şaşırtıcı arkeolojik verilerle bilim dünyasının dikkatini çekmektedir².

---

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ege Üniversitesi, Tübitak ve Kuşadası Belediyesi'nin katkılarıyla sürdürülmekte olan Kadikalesi kazısının bu çalışmaya konu edilen Bizans Dönemi buluntularının yayınlanmasına izin veren hocamız sayın Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'e desteği ve makalemize katkıları için çok teşekkür ederiz. Kadikalesi kazısı, 2009 yılından itibaren 108K440 numaralı "Kuşadası Yakınındaki Kadikalesi Kazıları Işığında Anaia Piskoposluk Merkezi ve Çağdaş Ticari Üretim Faaliyetlerinin Araştırılması" başlıklı projeye de TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir.

² Kadikalesi kazı çalışmaları ve kazı buluntularının değerlendirilmesine ilişkin yayınlar şunlardır: Z. Mercangöz, "Kuşadası Kadikalesi 2001 Yılı Çalışmaları", 24. KST (27-31 Mayıs 2002 , II. Cilt, Ankara, 2003, s. 125-138.; Z. Mercangöz, "Kuşadası Kadikalesi Kazısı", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı. 5 (Şubat 2002), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, s. 272-276.; İ. Türkoğlu, "2001-2002 Yılı Kuşadası Kadikalesi Kazı Çalışmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Haberler, Sayı 16 (Mayıs 2003), s. 18-20; L. Doğer, "Anaia-Kuşadası Kadikalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuların Ön Değerlendirilmesi", *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi*, XIII/1 (Nisan 2004), İzmir, 2004, s. 1-31; E. Akdeniz, "Kuşadası Kadikalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *OLBA IX* , Mersin 2004, s. 21-57.; Z. Mercangöz, "4. Yılında Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Kazısı", *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi*, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir, 2005, s. 205-223; L. Doğer, "Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları", *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi*, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir, 2005, s. 105-133.; E. Akdeniz, "A New Excavation in Western Anatolia: Kadikalesi (Ancient Anaia) (A Preliminary Report for Prehistoric-Protohistoric Results 2001-2005)", *OLBA XIII*, Mersin, 2006, s. 1-33; Z. Mercangöz, "Kommerkion ve Emporion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı", *I.Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, (25-28 Haziran 2007)

2001 yılından beri devam eden kazı ve temizlik çalışmaları, kalenin doğusunda bulunan giriş kapısının açıldığı I. sektör ile güneybatı sur duvarları arasında serpiştirilmiş ve kısmen ayakta kalan 3, 4, 5 ve 6 numaralı burçlarının yer aldığı II. ve III. sektörlerde yoğunlaşmaktadır (Plan.1)³.

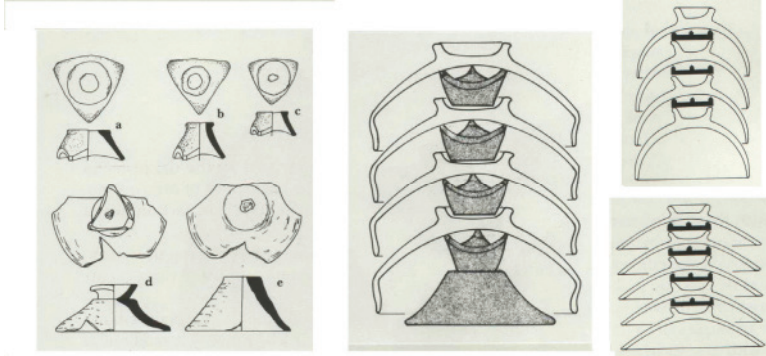
Plan.1-Kadıkalesi planı ve 2001-2009 yılları arasında çalışılan sektörler.

(baskıda); Z. Mercangöz, “Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, 29.KST (28 Mayıs-01 Haziran 2007), 3. Cilt, Ankara, 2008, s. 449-470, H. Üstündağ, “Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısında Bulunan İnsan İskelet Kalıntıları”, 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2008, s. 203-228, Z. Mercangöz, - L. Doğer, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”, 1. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı. Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar. Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına 7-9 Mayıs 2009, Ankara, 2009, s. 83-101.

³ W. Müller-Wiener, “Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien”, İstMitt, H.11, İstanbul, 1961, s. 70, Abb. 15.

1976 yılında kalenin doğu kapısı önünde gerçekleştirilen restorasyon sonrası, giriş kapısının ardına atılan toprak yığınları ile yer yer Bizans devşirme malzemesi kullanılarak inşa edilen temel seviyesindeki Türk dönemi yapı kalıntılarının yarattığı karmaşa I.Sektör'de; Bizans surlarının inşası sırasında höyük toprağının sur duvarlarında dolgu olarak kullanılması ise II. ve III. Sektör'de, düzgün ve güvenilir bir stratigrafi takibine olanak tanımamıştır. Bununla birlikte son üç yılda I.sektörde hem kazılan alanın genişlemesi hem de daha alt kodlara inilmesiyle birlikte, duvar tekniğiyle 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıla tarihlenen bir kilise ve olasılıkla buna bitişik mekânların kısmen ortaya çıkarılması kalenin Bizans Dönemi tabakalaşmasını gözlemlememizi oldukça kolaylaştırmıştır.

Kadıkalesi-Anaia kazılarında gün yüzüne çıkan buluntuların büyük bir bölümü günlük yaşam objeleridir. Bu objelerin bazıları taşra üslup ve beğenisinin çok ötesinde bir işçiliğe sahiptir. Özellikle kapalı ve açık kaplara ait birçok farklı tipteki sırlı ve sırsız seramiklerin form ve motif çeşitliliği oldukça dikkat çekicidir. Bu seramikler arasında Bizans dönemine tarihlendirilebilecekler, sayıca en yoğun olan gruptur. Bu gruplara değinmeden önce, henüz seramik fırını bulunmamış olmasına rağmen, Anaia'da özellikle Ortaçağ'da seramik üretimi yapıldığını işaret eden buluntulardan söz etmek gerekmektedir.

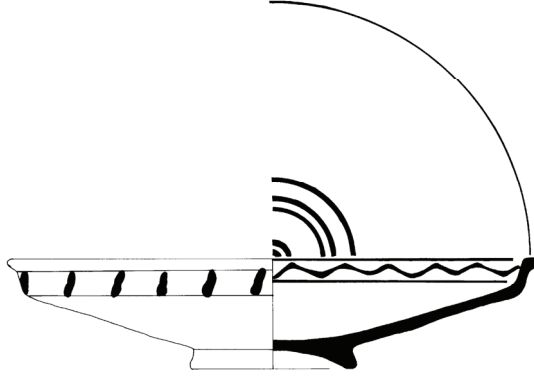
Şek.1-Koniklerin ve üçayakların kullanım biçimleri

Ortaçağ seramik üretiminde kapların fırın içinde istiflenmesine yönelik başlıca üç malzeme olarak üçayaklar, konikler ve çubuklar kullanılmaktadır (Şek.1) ⁴. Kadıkalesi Kazılarının 2001–2008 yılı sezonlarında bu fırın malzemelerinden, farklı boyutlarda gruplandırılabilen toplam 119 adet üçayak, 3 adet konik ve 3 adet çubuk ele geçmiştir. Üçayaklardan 41 adeti (Res.1), koniklerden 2 adeti tamdır (Res.2). Bunun

⁴ N. Zikos, "Pottery Workshops at Mikro Pisto in Thrace", *Byzantine Glazed Ceramics, The Art of Sgraffito*, (ed. D. Papnikola-Bakirtzi), Athens, 1999, s. 244-245.

yanı sıra yine üretimi işaret edebilecek az sayıda sır cürufu, çoğu bezemesi tamamlanmış, astarlanmış ancak sırlanmadan bırakılmış kap parçalarından oluşan az sayıda yarı mamul ile yapım aşamaları tamamlanmadan hasar görmüş, hatalı üretim sayılabilecek çok sayıda seramik kap parçası da buluntular arasında önemli yer tutmaktadır.

Kadıkalesi buluntuları içindeki Bizans dönemi seramiklerine bakıldığında en fazla sayıda olan grup Zeuksippus Türevi (ailesi) seramiklerdir⁵ ve bu seramiklerin buluntular içindeki fırın malzemeleriyle yakın ilişkisi vardır (Şek.2-Res.3). Üçayakların birçoğu Kadıkalesi-Anaia Zeuksippus Türevi seramikleri ile boyut bakımından uyumludur. Ayrıca birçok üçayağın uç kısımlarında bulunan sır da bu seramikler grubunun sıırıyla benzerlik taşır. Ayrıca kazı buluntuları içindeki yarı mamul seramik parçalarının hemen hepsi Zeuksippus tipindedir. Nitekim üç adet üçayak, bu gruba ait kaide parçasıyla bitişik bir halde bulunmuştur.

Şek.2-Kadıkalesi Kazısı buluntusu Zeuksippus tipi tabak (Çizim: Filiz İNANAN)

Zeuksippus seramiklerinin farklı ve yeni bir grup olarak ilk değerlendirilmesi A. H. S. Megaw tarafından 1968 yılında yapılmıştır⁶. 1988 yılında ise Megaw, kendi orijinal çalışmasını, 20 yıl içinde yapılmış olan yeni ve farklı yayınlarla değerlendirerek tekrar kaleme almıştır. Bu çalışmasında Zeuksippus seramiklerinin, kendi değerlendirdiği ilk grup dışında birçok farklı türevlerinin bulunduğuna yer vermiştir. Ayrıca birçok farklı merkezde görülmeye başlanan bu seramik grubu türevine veya

⁵ Kadıkalesi Anaia kazısının 9 sezonluk buluntusu içindeki Zeuksippus tipi seramikler, Filiz İnanan tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır. Bu çalışmayla ilgili detaylı bir yayın hazırlanmaktadır. Anaia'da Zeuksippus seramiği üretimi için bkz. F.İnanan, "Anaia-Kadıkalesi: A New Zeuxippus Ware Production Centre", *International Symposium, Trade and Production Through the Ages, 25-28 October 2008, Konya, Proceedings*, baskıda.

⁶ A. H. S. Megaw, "Zeuxippus Ware", *BSA* 63, 1968, s. 67-88.

taklitlerine ait örnekler, Megaw'ın 13.yüzyıl başı olarak belirlediği ilk tarihlendirmeyi de 14.yüzyıl ortalarına kadar genişletmiştir. Günümüzde araştırmacıların çoğu, artık Megaw'ın 1968 yılında yayınladığı, çok kaliteli hamurlu, gelişmiş üsluplu ilk grup ve benzerlerini Gerçek Zeuksippus, daha sonra farklı bölgelerde ele geçen, daha kaba, yerel taklit örnekler olarak yapılmış ve daha geç döneme tarihlendirilebilecek olanları⁷ Zeuksippus Türevi (ailesi) seramikleri olarak kabul etmektedirler⁸. Zeuksippus Türevi kaplar, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki yapılan kazı yayınları incelendiğinde, Anaia, Adrianopolis, Ainos, Ilion, Amorion, Ephesos, Kyaneai, Myra, Sillyon, Priene, Adramyttion, Seydra, Beşiktepe⁹, İstanbul¹⁰, Saraçhane¹¹, Bergama¹², Kınık, Aigai, Magnesia, Daskyleion¹³, Hierapolis¹⁴, İznik¹⁵ ve Gülpınar¹⁶ gibi birçok yerleşimde dağılım göstermektedir. Bu seramiklerin yerel üretim merkezleri hala önemli bir tartışma konusudur.

Kadıkalesi-Anaia Zeuksippus Türevi seramikleri, kaba hamur yapılı, çok alçak ve geniş halka kaideli, içe çekik ya da dar, yatay ağızlı¹⁷, genel olarak 12.yüzyıl ortası¹⁸ ile 13.yüzyıla¹⁹ tarihlendirilen Ege Tipi seramikleri (Şek.3-Res.4), Champlevé teknikli küçük ve büyük tabaklar (Res.5-Res.6), 11.yüzyılın son on yılı ile 13.yüzyıl başı arasına

⁷ P. Armstrong, “Zeuxippus Derivative Bowls From Sparta”, *Philolakon, Lakonian Studies in Honour of Hector Catling*, Athenes, 1992, s. 1

⁸ Makalemizde kısaca değinilen Zeuksippus seramiklerinin sınıflandırılması ve terminolojisi üzerine tartışmalar için ayrıca bkz. S. Y. Waksman-V. François, “Vers une redéfinition typologique et analytique des céramiques byzantines du type Zeuxippus Ware”, *BCH 128-129*, s. 629-724.

⁹ B. Böhlendorf Arslan, *Glasierte byzantinische keramik aus der Türkei*, İstanbul, 2004, Teil 3, Katre:4, ayrıca bkz. B. Böhlendorf, “Die Glasierte Byzantinische Keramik des Beşik-Tepe (Troas)”, *Sonderdruck aus Studia Troica*, band 7, 1997, s. 363-444.

¹⁰ U. Peschlow, *Byzantinische Keramik aus İstanbul-Ein Fundkomplex bei der Irenenkirche*, *IstMitt 27/28*, 1977/78, s. 363-414.

¹¹ J.W. Hayes, *Excavations Saraçhane in İstanbul*, Vol. II, Princeton, 1992.

¹² J.M. Spieser, *Die Byzantinische Keramik aus de Stadtgrabung von Pergamon*, 1996.

¹³ L. Doğer, “Manyas-Ergili-Hisartepe'deki (Eski Daskyleion) Bizans Kalesi ve Seramik Buluntuları”, *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması*, İstanbul, 2006, s. 265-273.

¹⁴ C. Şimşek, “III.Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, *VI.Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1996, s. 221-242, C. Şimşek, “IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, *VII.Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1997, s. 1-27.

¹⁵ B. Yalman, “İznik Tiyatro Kazısı 1987”, *X.KST, C.II*, 1988, s. 339-382.

¹⁶ F. Yenişehirlioğlu, *La céramique glaçurée de Gülpınar in: Déroche-Spieser*, 1989, s. 303-315.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. L. Doğer, *İzmir Arkeoloji Müzesi Örnekleriyle Kazıma Dekorlu Ege-Bizans Seramikleri*, İzmir, 2000.

¹⁸ P. Armstrong, “Some Byzantine and Later Settlements in Eastern Phokis”, *BSA 84* (1989), s. 45.

¹⁹ A.H.S. Megaw, “An Early Thirteenth-Century Aegean Glazed Ware”, *In Studies in Memory of David Talbot Rice*, (ed. G. Robertson-G. Henderson), Edinburg, 1975, s. 34-38

tarihlendirilen ince sgraffito seramikler, boyalı-sigrafitto grubuna ait kâse ve tabak parçaları, kahverengi ve yeşil ya da sadece kahverengi boya dekorlu kap parçaları, slip boyama seramik parçaları ile sarı ve yeşil sır akıtma ile dekore edilmiş, çoğu küçük kâselerden oluşan bir grup seramik ile birlikte ele geçmektedir. Bunların dışında, bir kısmının hamur ve sır özellikleri, Kadikalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülen Zeuksippus türevi seramik örnekleriyle benzeşen, kazıma dekorlu veya sade-tek renk sırlı bir grup Bizans seramiği de mevcuttur. Yukarıda adı geçen tüm seramik grupları konteksiz olarak bir arada çıkarılmaktadır ancak diğer grupların üretimine ilişkin bir veri henüz elde edilmemiştir.

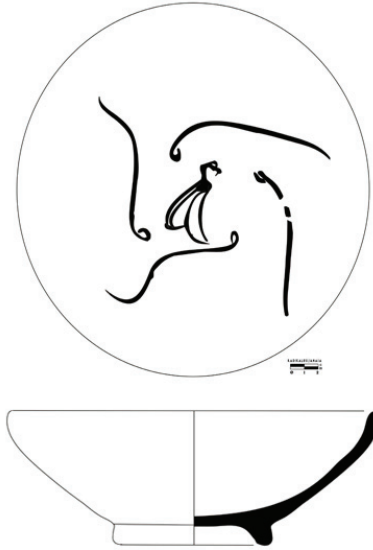
Seramiklerden sonra malzeme yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer alan Kadikalesi cam buluntuları, özellikle günlük kullanıma yönelik Ortaçağ Bizans cam objelerini hakkındaki sınırlı bilgilerimize, önemli katkılar yapmaktadır²⁰. Bizans camcılığı adına günümüze kadar yapılan kazı ve araştırmalar, genellikle kutsal mekânlarda kullanılan ve form açısından rahatlıkla tanımlanabilen aydınlatma amaçlı cam objeler üzerinde yoğunlaşmış, bu örnekler işlev ve türlerine göre detaylı olarak sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte, Bizans günlük hayatında kullanılan cam kap türlerine ilişkin sınırlı bilgi ve arkeolojik buluntunun varlığı dikkat çekicidir. Özellikle de pek çok kültürel etkileşim ve değişime sahne olan Ortaçağ dönemi, Bizans camcılığının günlük yaşam örnekleri açısından soru işaretleriyle doludur. Bu açıdan bakıldığında, Kadikalesi kazıları, literatürdeki az bilinen formların yanı sıra, mevcut cam tipolojisine eklenebilecek, Ortaçağ'a ait yeni ve alışılmadık formların belirlenmesine olanak tanımaktadır.

Kazı çalışmaları sırasında, tıpkı seramikte olduğu gibi cam üretimine ilişkin herhangi bir yapı kalıntısı ya da atölye tespit edilememiştir. Ancak buluntuların sayısal yoğunluğu ve özellikle unguentarium ve bardaklar gibi bazı kap türlerinin hemen hemen her tabaka ve plan karede ele geçmesi, buluntuların bir kısmının yerel bir üretimi işaret ettiğini düşündürmektedir. Öte yandan, cam üretimine ilişkin bugüne kadar ele geçen somut arkeolojik veriler, ham madde olarak kullanılan az sayıdaki frit parçaları ile cam kadar seramik imalatının da bir parçası olabilecek sır cüruflarından öteye geçmez. Seramik yapımında olduğu gibi fırın malzemeleri, hatalı üretim ya da yarı mamul gibi üretime ilişkin kabul edilebilir arkeolojik kanıtlar, kalede en azından belli bir grup seramiğin yerel üretimine dair soru işareti yaratmazken, benzer durum cam için geçerli değildir. Çünkü camın geri dönüşebilen bir malzeme olması, hatalı üretim ya da imalat artıklarının bir şekilde yeniden eritilerek değerlendirilmesi, arkeolojik alanlarda cam üretimine ilişkin ipuçlarının kaybolmasına neden olabilmektedir.

²⁰ Kadikalesi Kazısı cam buluntuları Zeynep Oral Çakmakçı tarafından doktora tezi kapsamında daha detaylı olarak ele alınmıştır. Bilgi için bkz. Z.Oral Çakmakçı, *Örnekler Işığında Bizans Asia'sında Cam Sanatı*, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora tezi, İzmir, 2008.

Kazılar süresince ele geçen cam malzemenin tamamına yakını serbest üfleme tekniğiyle imal edilmiş, bezemeler alet yardımıyla yapılmıştır. Süslemede ise lif sarma ile cam yüzeye aynı ya da farklı renkte cam aplikasyonu teknikleri yoğun olarak uygulanmıştır. Kadıkalesi-Anaia cam buluntularını günlük kullanım, aydınlatma ve süs amaçlı olmak üzere işlev bakımından üç grup altında incelenebilir.

Günlük kullanım amaçlı cam objeler arasında sayabileceğimiz unguanteriumlar ile bardaklar, sayıca en yoğun grubu oluşturur. Ağız kenarına doğru bir miktar dışa açılan uzun silindirik bir boyun ve kaideye doğru hafifçe daralan bir gövdeye sahip kalın cidarlı unguanteriumlar, Kadıkalesi cam buluntuları içinde karakteristik bir özellik sergiler (Şek.4). Hemen hemen her sektör ve tabakada bu unguanteriumlara ait gövde ve kaide parçaları tanımlanmış olmasına rağmen hiçbiri kesin olarak tarihlenebilecek homojen tabakalardan gelmemektedir. Bunlar, aynı tabakalardan çıkan 12.-13.yüzyıl malzemesi ve kalenin iskân gördüğü yüzyıllar dikkate alınarak 12.-13. yüzyıla tarihlenmiştir. Kalenin sunduğu arkeolojik verilerin daha da zenginleşmesiyle birlikte daha kesin bir tarihleme yapmak mümkün olabilecektir.

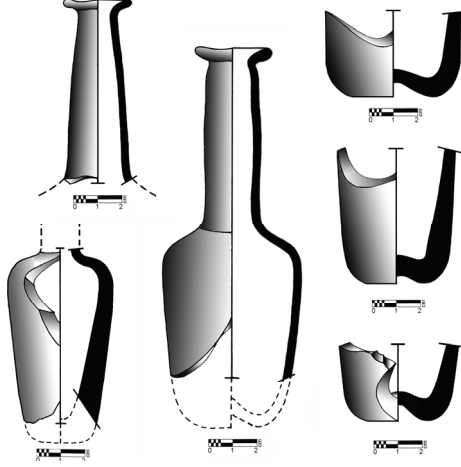

Şek.3-Kadıkalesi Kazısı buluntusu Ege Tipi Kazıma Tabak (Çizim: Filiz İNANAN)

Kaideden ağız kenarına doğru genişleyerek uzanan koni biçimli bir şekle sahip bardaklar, üzerlerinde yer alan cam applike ve lif bağlama bezemelerle ayırt edilir

(Şek.5). Kadıkalesi dışında Metropolis²¹, Aigai²² ve Yumuktepe²³ kazılarının Ortaçağ tabakalarından da form, teknik ve renk açısından paralel örnekler tespit edilmiştir. Bununla birlikte Kadıkalesi bardaklarının en yakın örnekleri 12.-13. yüzyıl İslam camları arasında karşımıza çıkar²⁴.

Şek.4-Kadıkalesi Kazısı buluntusu bir grup cam unguentariumun çizimi (Çizim: Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI)

²¹ Y. Tezel, *Metropolis Kazılarında Ele Geçen Cam Eserler*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir, 1994, s. 37–38, Lev. 20/90–96. Söz konusu çalışmada, benzer özelliklere sahip cam bardakların yerleşimden oldukça fazla sayıda ele geçtiği belirtilmekte ve bunların yerli üretimler olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bardaklar için Orta ve Geç Bizans tarihleri önerilmiştir.

²² Aigai buluntuları arasında da sayıca az olmakla birlikte benzer tipte cam bardaklar tanımlanabilmektedir. Kadıkalesi örnekleriyle teknik, renk ve işçilik açısından da paralellik gösteren bu örneklerinde çağdaşı üretimler gibi Orta ve Geç Bizans Dönemine ait olduklarını düşünmekteyiz.

²³ G. Köroğlu, Yumuktepe Höyüğü Ortaçağ Kazısından Küçük Buluntular”, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Kayseri, 2002, s. 535, res. 15; G. Köroğlu, “Yumuktepe in The Middle Ages”, *Mersin Yumuktepe a Resappraisal*, Lecce, 2004, s. 129, Pl. VII / 9.

²⁴ R. H. Pinder, “Histoire de la Verrerie en Syrie-Syrian Glass Medieval Period”, *Bulletin des Journées Internationales du Verre*, 3 (1964), s. 27/ fig. 8 (yaklaşık 1300); P.J. Riis,-V. Poulsen, “Les Verreries”, *HAMA Fouilles Et Recherches 1931–1938, IV2, Les Verreries Et Poteries Medievales*, Copenhague 1957, s. 57/ fig. 157–158.(12.-13.yüzyıl sonu); D. Whitcomb, “Islamic Glass From Al-Qadim, Egypt”, *JGS* 25, New York 1983, s. 102/ fig. 3/p-o (13.-14.yüzyıl); S. Carboni, *Glass From Islamic Lands*, The Al Sabah Collection Kuwait National Museum, London 2001, s. 187–185/ Kat. no. 47 (12.-13.yüzyıl).

Bizim düşüncemiz Kadıkalesi ve Batı Anadolu'nun bazı önemli şehirlerinde örneklerine rastladığımız bu bardakların olasılıkla İslam etkisinde kalınarak Anadolu'da taklit edildiği ya da Bizanslı ustalarca yeniden yorumlandığı yönündedir. Ortaçağ deniz ticareti yanı sıra Anadolu ve Balkanlara göç eden Suriye ve Mısır kökenli ustalar kanalıyla da bu tip bardakların Anadolu'da tanınması da bir başka varsayımdır.

Aydınlatma amaçlı cam eserler ise farklı formlardaki kulplu kandiller ile madeni polikandilionlarda kullanılan bardak tipi ve çubuklu kandiller yanı sıra pencere camlarından oluşur. Kazılar sırasında, kandillerin büyük bir bölümü kale içindeki I.sektör açmalarından ele geçmiştir. Bunlar olasılıkla kilisenin ve kilise etrafına bitiştirilmiş yapıların aydınlatılmasında kullanılmış olmalıdır. Cam buluntular arasında yoğunluk olarak dördüncü sırada karşımıza çıkan pencere camları ise yuvarlak delikli pencere şebekelerinde kullanılmak üzere tasarlanmış, yuvarlak formu ve katlı kenarlıdır²⁵ (Res.7).

Süs amaçlı cam objeler arasında saydığımız bilezikler ise bezmeli ve bezemesiz olarak iki grupta karşımız çıkar. Bezemesiz bilezikler çoğunlukla yuvarlak kesitli, az sayıda yarı yuvarlak ve dikdörtgen kesitlidir. Bezemeli örnekler, opak siyah renkli cam çubuk üzerine yeşil, kırmızı ve sarımsı beyaz renkli cam ipileriyle oluşturulan çok renkli uygulamalardır²⁶. Bu renkli cam çubuklar çoğu örnekte bilezik halkası üzerine sarılarak, kendi etrafında döndürülmüş ya da paralel bir ya da iki sıra halinde bileziğin ön yüzünü kuşatmıştır. Benzer üretimleri, Bizans yerleşimlerinin 11–13.yüzyıl Ortaçağ tabakalarında gözlemlemek mümkündür²⁷.

²⁵ Alçı ya da taş pencere şebekeleri içine yerleştirilen bu tip pencere camlarının Ortaçağda yaygın olarak kullanıldığı mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Benzer buluntular ve tarihlendirme için bkz. M.A.V. Gill, *Amorium Reports, Finds: I The Glass (1987-1997)*, BAR IntSer 1070, England 2006, s. 112/ fig. 1/32 597–611, fig. 2/43 827–839, 841–842 (M.S. 850–950); G.R.D. Weinberg, *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton 1952, s. 144, Pl. 73/1061–1065 (11.yüzyıl–12.yüzyıl ortası); B.Y. Olcay, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı 1989–1995 Yılları Cam Buluntuları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, Lev. XVII/165–177, Lev. XXVIII/ 178–184, Lev. XXIX/ 185–192 (11–13.yüzyıl).

²⁶ Kadıkalesi cam bilezik buluntularıyla ilgili detaylı bir çalışma Dr. Zeynep Çakmakçı tarafından sürdürülmektedir. Dokuz yıllık bir çalışma sonucunda oldukça fazla sayı ve türde bilezik buluntu ele geçmiş, tüm bu buluntular, kesit ve bezeme ilişkisi açısından kendi aralarında alt gruplarda incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Söz konusu bilezikler, ayrı bir yayınlı bilim dünyasına sunulacağı için bu bildiriye onlardan sınırlı bilgilerle söz edilmektedir.

²⁷ Benzer tipte bileziklerin sırasıyla Sardes, Amorium, Yumuktepe ve Korinth ve Balkan örnekleri için bkz. A. V. Saldern, "Glass from Sardis", *AJA* 66 (1962), s. 12, no. 21, pl. 7/ 20; A.V. Saldern, *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*, London, 1980, s. 99, no. 738; 99, no. 750, pl.18/ 750; Bu bilezikler Amorium buluntuları içinde Tip 1b olarak sınıflanmıştır: C. S. Lightfoot, "Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report", *AnSt* 44 (1994): 105–26 içinde M. A. Gill, "Glass and Small Finds", s. 125, fig. 3.3; M.A. Gill, *a.g.e.*, (1987–1993 buluntuları için) 108, fig. 1/23 (449, 452, 454, 458, 465); (1993–1997 buluntuları için) 230, fig.2/31 (592–94, 597–99, 601–03); G. Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü'nden Bizans Dönemi

Kadıkalesi kazıları bu önemli seramik ve cam buluntular yanı sıra madeni ojelerle de bulunduğu alanın kültürel zenginliğini gözler önüne serer. Bu bağlamda özellikle madeni kemer tokaları günlük yaşamın vazgeçilmez objeleri olarak belirir. Temizlenerek konservasyonu yapılan kemer tokaları, az sayıda olmalarına rağmen bezemeci bir üslubun ürünleridir. Kemer tokasına ek olarak bugün Aydın Müzesi koleksiyonu içinde yer olan kazı buluntusu anahtar ise usta ellerin ürünüdür (Res.8). Bu minyatür anahtar, iki ucu yılan ya da ejder başı olarak tanımlanabilecek bir halkaya geçirilmiştir. Benzer anahtarlar, M.S. 4.-5. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte form ve bezeme açısından paralel örnekler yaygın olarak Orta Bizans dönemine tarihlenmektedir²⁸.

Bunlara ek olarak her ikisi de kısmen kırık ve noksan ele geçmiş taş kuyumcu kalıpları ise Kadıkalesi’de yaşamlarını sürdürmüş Bizanslı kuyumcuların üretimdeki becerilerini gözler önüne serer (Res.9). Bizans sanatı içinde ender rastlanan bu kalıplar en az iki bağımsız levhadan oluşur. Her iki parçası da mevcut benzer kuyumcu kalıpları için 12.-13.yüzyıl önerilmektedir²⁹. Bununla birlikte kazıda ele geçen örneklerden büyük olanı tek parça olmasına rağmen alt ve üst yüzünde oyulmuş farklı kalıplar dolayısıyla ya üçlü bir kalıbın orta parçası olmalı ya da kendisi gibi çift yönlü kullanılan ikinci bir kalıba sahip iki bağımsız levhadan oluşmalıdır³⁰.

Küçük bir miktar altın tartmak için tasarlanmış olduğu düşünülen kemikten yapılmış sarraf terazileri de Ortaçağ’da yaygın olarak kullanılan bir ölçü aletidir. İki parçadan oluşan ve ortasından geçen demir mille hareket kazandırılan bu ticari objeler, Kadıkalesi kazılarında bir parçası eksik ya da her ikisi de sağlam halde hemen hemen her kazı sezonunda ele geçmektedir (Res.10). Bu teraziler yanında kazı buluntuları

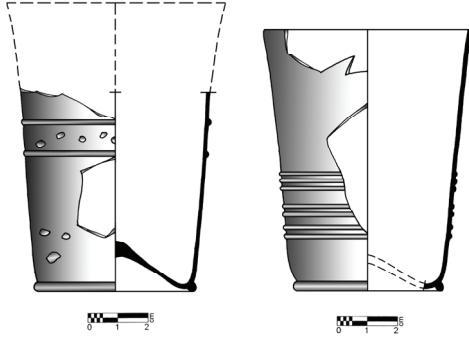
Cam Bilezikleri”, *Ortaçağ’da Anadolu*, ed., N. Şaman Doğan (Ankara, 2002), s. 368, lev. III.48–56.; G.R.D. Weinberg, *Ay. es.*, s. 264, pl. 112/ 2144–47; B. D. Borisov, *Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. I, Medieval Settlement and Necropolis (11th–12th Century)* (Tokai, 1989), s. 293. Bu örnekler için bkz. s. 296, fig. 352.

²⁸ Korinth kazılarında M.s. 10–11.yüzyıla tarihlenen çok sayıda anahtar ele geçmiştir. Bunların bir yüzük gibi parmağa takılarak kullanılmak için tasarlanmadığı yalnızca anahtar işlevi gördüğü ifade edilmektedir. Örnekler için bkz. G.R.D. Weinberg, *a.g.e.*, s. 137-140, Pl. 70/ 976–997. İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda da 10.-12.yüzyıla tarihlenen benzer bir bronz anahtar yer alır. M.A. Eser, “Anahtar”, “*Kalanlar*”, 12. ve 13. *Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, İstanbul 2007, s.187.

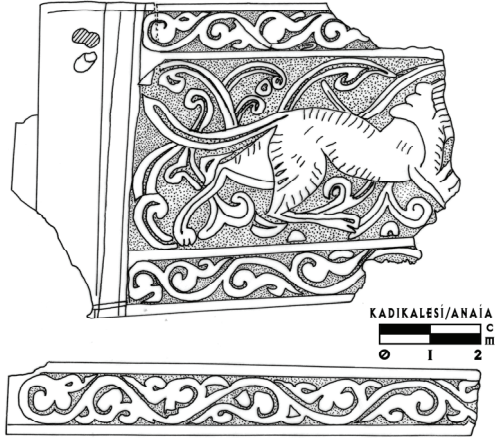
²⁹ Kiev’de ele geçen Çift parçalı bu kalıplardan ilki küpe, diğeri pendant yapımı için kullanılmıştır. Örnekler için bkz. *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261* (ed. H.C.Evans-W.D. Wixom), NY 1997, s. 315–317, Kat. no. 215-216.; Z. Mercangöz, “Kuyumcu Kalıbı”, “*Kalanlar*”, 12. ve 13. *Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, İstanbul 2007, s. 257-258. Korinth kazılarında da 11-12. yüzyıla tarihlenen taş kuyumcu kalıbı bulunmuştur. Bkz. Weinberg, *Ay. es.*, s. 309, pl. 126/ 2663.

³⁰ Arduvaz taşından yapıldığı anlaşılan bu kalıp hakkındaki detaylı bilgi ve resim için bkz. Z. Mercangöz, *Ay. es.*, (2005) s. 210, çiz. 3, res. 10.

arasında, kemik üzerine derin oyma tekniğiyle işlenmiş, aslan figürlü ve zengin bitkisel kompozisyonlu, olasılıkla küçük boyutlu kutulara ait kaplama parçası³¹ (Şek.6) ile fildişinden yapılmış ve ucu hayvan figürüyle sonlanan bıçak sapı³², (Şek.7-Res.11) Ortaçağ günlük yaşamında her tür malzemenin büyük bir ustalıklarla değerlendirildiğini ve nispeten lüks objeler olarak Bizanslıların beğenisine sunulduğu gösterir.

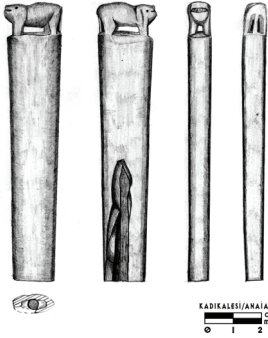
Şek.5-Kadikalesi Kazısı buluntusu iki cam bardağın çizimi
(Çizim: Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI)

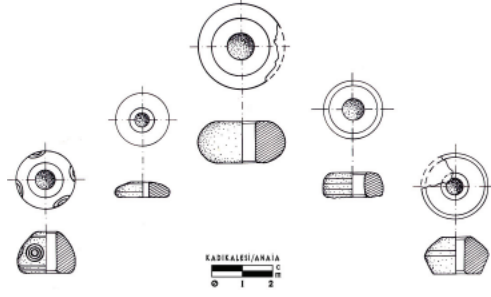
Şek.6-Kadikalesi Kazısı buluntusu kemik kaplama parçaları çizimi (Çizim: Filiz İNANAN)

³¹ Bu kaplama parçası hakkında detaylı bilgi ve fotoğraf için bkz. Z. Mercangöz, “Kutu Kaplama Parçası”, “Plaque for Facing A Casket”, *12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, İstanbul, 2007, s. 67–68.

³² Bu bıçak sapı hakkında detaylı bilgi ve fotoğraf için bkz. Z. Mercangöz, “Ayı Figürlü Bıçak Sapı”, “Knife Hilt With Bear”, *12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, İstanbul, 2007, s. 74.

Şek.7-Kadıkalesi Kazısı buluntusu kemik bıçak sapı çizimi (Çizim: Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI)

Şek.8-Kadıkalesi Kazısı buluntusu bir grup ağırşığın çizimi (Çizim: Zeynep ORAL ÇAKMAKÇI)

Kadıkalesi buluntuları arasında ayrıca kemik veya taştan yapılmış, farklı boyutlarda küresel veya konik formda ağırşaklar da ele geçmiştir. Farklı amaçlar için üretildiği varsayılmakla birlikte bunların başlıca dokumacılıkla ilişkisi olduğu düşünülmektedir (Şek.8-Res.12).

Kadıkalesi'nin Ortaçağ günlük yaşantısına dair henüz ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Geçen dokuz kazı sezonu boyunca, seramik fırını ya da başka bir işlik gün yüzüne çıkarılmamış olmakla birlikte, buluntular üretime ilişkin ipuçları olmayı sürdürmektedir. Nitekim seramik fırınlamada kullanılan malzemeler ile yarı mamul ve hatalı üretim seramik parçaları, Kadıkalesi'ndeki meslekler içinde çömlekçiliğin önemli bir yer tuttuğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra seramik kadar organize ve tam teşekküllü bir atölye gerektirmeyen cam ve maden objelerin yerel üretimi de sayıca çok ve birbirini tekrarlayan buluntular göz önüne alındığında beklentimiz dâhilindedir. Ayrıca sarraf terazileri ve kuyumcu kalıpları sarraflık; ağırşaklar ise dokumacılığın Kadıkalesi ortaçağ yaşantısında varlığının göstergeleri olarak sayılabilir. Diğer taraftan kazı çalışmalarının henüz sınırlı bir alanda gerçekleştiği de unutulmamalıdır. Arkeolojik verilerin zenginleşmesiyle aynı zamanda bir liman kalesi olan Kadıkalesi'nde Ortaçağ günlük yaşamın vazgeçilmez objelerinin üretimi, üretilen malın ihracı, yerel ya da ithal mallar hakkında henüz yanıt bekleyen pek çok sorunun aydınlığa kavuşacağı düşünülmektedir.

KISALTMALAR***

AJA *American Journal Of Archaeology*

AnSt *Anatolian Studies*

BARIntSer *British Archaeological Reports. International Series*

BSA *The Annual of the British School at Athens*

JGS *Journal Of Glass Studies*

IstMitt *Istanbuler Mitteilungen*

KST *Kazı Sonuçları Toplantısı*

OLBA *Olba. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları*

BİBLİYOGRAFYA

P. ARMSTRONG, “Some Byzantine and Later Settlements in Eastern Phokis”, *BSA* 84 (1989), s. 1-47.

P. ARMSTRONG , “Zeuxippus Derivative Bowls From Sparta”, *Philolakon, Lakonian Studies in Honour of Hector Catling*, Athenes 1992, s. 1–9.

B. D. BORISOV, *Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. I, Medieval Settlement and Necropolis (11th–12th Century)*, Tokai, 1989.

B. BÖHLENDORF, “Die Glasierte Byzantinische Keramik des Beşik-Tepe (Troas)”, *Sonderdruck aus Studia Troica*, band 7, 1997, s. 363–435.

B.BÖHLENDORF ARSLAN, *Glasierte byzantinische keramik aus der Türkei*, İst.2004

B. BÖHLENDORF, “Die Glasierte Byzantinische Keramik des Beşik-Tepe (Troas)”, *Sonderdruck aus Studia Troica*, Band 7 (1997) ,s. 363–444.

S. CARBONI, *Glass From Islamic Lands, The Al-Sabah Collection Kuwait National Museum*, London 2001.

L. DOĞER, “Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları”, *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi, XIV/1* (Nisan 2005), İzmir 2005, s.105–133.

L. DOĞER, “Manyas-Ergili-Hisartepede’deki (Eski Daskyleion) Bizans Kalesi ve Seramik Buluntuları”, *Hayat Erkanal’a Armağan Kültürlerin Yansımaları*, İst.2006, s. 265–273.

*** Makale içinde konu edilen süreli yayın ya da serilere ilişkin kısaltmalar, Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün bu yayınlara ilişkin aşağıdaki web adresinde yer alan kısaltmalar listesine göre düzenlenmiştir. http://www.dainst.org/medien/de/richtlinien_abzuekerzen.html

Ortaçağ Bizans Günlük Yaşamı ve Üretim Faaliyetleri Açısından Kuşadası.....

M.A. ESER, “Anahtar”, “Kalanlar”, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul 2007, s.187.

J.W. HAYES, *Excavations Saraçhane in İstanbul, Vol. II*, Princeton 1992.

M.A.V. GILL, *Amorium Reports, Finds: I The Glass (1987-1997)*, BAR IntSer 1070, England 2002.

G. KÖROĞLU, “Yumuktepe Höyüğü’nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri”, *Ortaçağ’da Anadolu*, (ed., N. Şaman Doğan), Ankara, 2002, s. 355-372

G. KÖROĞLU, “Yumuktepe in The Middle Ages”, *Mersin Yumuktepe a Resappraisal*, Lecce, 2004, s. 103–132

A.H.S. MEGAW, “Zeuxippus Ware”, *Annual of the British School at Athens (BSA)* 63, 1968, s. 67–88.

A.H.S. MEGAW, “An Early Thirteenth-Century Aegean Glazed Ware”, *In Studies in Memory of David Talbot Rice*, (ed.G.Robertson-G.Henderson), Edinburg, 1975, s. 34-38.

Z. MERCANGÖZ, 4. Yılında Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı, *E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi, XIV/1* (Nisan 2005), İzmir 2005, s. 205–223.

Z. MERCANGÖZ, “Kutu Kaplama Parçası”, “Plaque for Facing A Casket”, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul, 2007, s. 67–68.

Z. MERCANGÖZ, “Ayı Figürlü Bıçak Sapı”, “Knife Hilt With Bear”, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul, 2007, s. 74.

Z. MERCANGÖZ, “Kuyumcu Kalıbı”, “Kalanlar”, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul 2007, s. 257–258.

Z. MERCANGÖZ, “Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, 29. KST (28 Mayıs–01 Haziran 2007), 3.Cilt, Ankara 2008, s. 449–470.

Z. MERCANGÖZ – L. DOĞER, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”, *I.ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisi’nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar, Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına, 7-9 Mayıs 2009*, Ankara, 2009, s. 83-101.

B.Y. OLCAY, *Antalya’nın Demre (Kale) İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı 1989–1995 Yılları Cam Buluntuları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Z. ORAL ÇAKMAKÇI, *Örnekler Işığında Bizans Asia’sında Cam Sanatı*, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.

E. OLDENBURG, “Les Objets en Faïence, Terre-Cuite, Os et Nacre”, *Hama Fouilles Et Recherches 1931–1938 IV3, Les Petits Objets Médiévaux Sauf Les Verreries Et Poteries*, Copenhague 1969.

U. PESCHLOW, “Byzantinische Keramik aus İstanbul-Ein Fundkomplex bei der Irenenkirche”, *IstMitt* 27/28, 1977/78, s. 363–414.

R.H. PINDER, “Histoire de la Verrerie en Syrie-Syrian Glass Medieval Period”, *Bulletin des Journées Internationales du Verre*, 3 (1964), s. 24–29.

P.J. RIIS - V. POULSEN, “Les Verreries”, *HAMA Fouilles Et Recherches 1931–1938, IV2, Les Verreries Et Poteries Médiévales*, Copenhague 1957, s. 30–116.

A.V. SALDERN, “Glass From Sardis”, *AJA* 66 (1962), s. 5–12.

A.V. SALDERN, *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*, London 1980

J.M SPIESER, *Die Byzantinische Keramik aus de Stadtgrabung von Pergamon*, 1996.

C. ŞİMŞEK, “III. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1996, s. 221–242.

C. ŞİMŞEK, “IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1997, s. 1–27.

Y. TEZEL, *Metropolis Kazılarında Ele Geçen Cam Eserler*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir, 1994

G.R. D. WEINBERG, *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton 1952

S. Y. WAKSMAN-V. FRANÇOIS, “Vers une redéfinition typologique et analytique des céramiques byzantines du type Zeuxippus Ware”, *BCH* 128-129, s. 629-724.

D. WHITCOMB, “Islamic Glass From Al-Qadim, Egypt”, *JGS* 25, New York 1983, s.101–108.

F. YENİŞEHİRLİOĞLU, *La céramique glaçurée de Gülpınar in:Déroche-Spieser*, 1989, s. 303-315.

B. YALMAN, “İznik Tiyatro Kazısı 1987”, *X.KST, C.II*, 1988, s. 339–382.

N. ZIKOS, “Pottery Workshops at Mikro Pisto in Thrace”, *Byzantine Glazed Ceramics, The Art of Sgraffito*, (ed. D. Papnikola-Bakirtzi), Athens, 1999, s. 243-248.

Res.1- Kadıkalesi Kazısı buluntusu bir grup uçayak

Res.2- Kadıkalesi Kazısı buluntusu konikler ve farklı boyuttaki uçayaklar

Res.3-Kadikalesi Kazısı buluntusu Zeuksippus Tipi tabak

Res.4- Kadikalesi Kazısı buluntusu Ege Tipi kazıma tabak

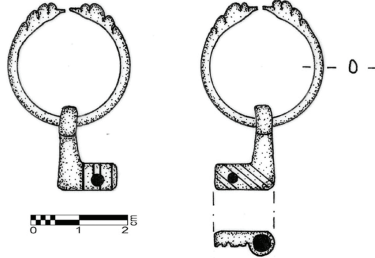
Res.5- Kadıkalesi Kazısı buluntusu champlévé teknikli küçük tabak

Res.6- Kadıkalesi Kazısı buluntusu champlévé teknikli küçük tabak

Res.7-Kadikalesi Kazısı buluntusu pencere camlarından örnekler

Res.8-Kadikalesi Kazısı buluntusu madeni anahtar (Çizim: Z. ORAL ÇAKMAKÇI)

Res.9-Kadikalesi Kazısı buluntusu taş kuyumcu kalıbı

Res.10- Kadikalesi Kazısı buluntusu sarraf terazilerinden örnekler (Çizim: Z. ORAL ÇAKMAKÇI)

Res.11- Kadıkalesi Kazısı buluntusu kemik bıçak sapı

Res.12- Kadıkalesi Kazısı buluntusu bir grup ağırşak